

MÉS SOBRE LES REVOLTES I REVOLUCIONS DEL SEGLE XVII

Xavier Gil Pujol

Aquest any que ara acaba ens ha portat el trist traspàs de Don Antonio Domínguez Ortiz (nascut el 1909), Christopher Hill (1912), Hugh Trevor-Roper (1914) i Pierre Vilar (1906), sense oblidar el pare Miquel Batllori (1909), historiadors significadíssims en l'estudi de la societat, l'economia i la política de l'edat moderna. I l'any entrant, el 2004, en farà cinquanta de la publicació de l'article crucial d'Eric Hobsbawm (1917) sobre la crisi general del segle XVII a *Past and Present*, en els seus números 5 i 6. Aquestes coincidències poden ben bé ser només fortuïtes, però tenen també un fort component generacional: són noms que han marcat tota una època en els estudis històrics. Actualment, però, el paisatge historiogràfic ha canviat de valent, en particular en vista de tres dels grans debats que s'han vingut desenvolupant: el del revisionisme i el postrevisionisme sobre la Revolució Anglesa, el relatiu a l'absolutisme i el de la mateixa crisi del segle XVII. Aquestes coincidències ofereixen, doncs, una bona ocasió per veure què resta dels conceptes i dels criteris analítics que implícitament o explícita van constituir el canemàs historiogràfic d'aquella llarga etapa i, en particular, del concepte cabdal de *revolució*.

El concepte de *revolució* apareix actualment desdibuixat i fins i tot és evitat per alguns autors, com s'anirà veient en les pàgines següents. D'altra banda, l'absolutisme, contra el qual es considerava que s'havien produït les revolucions i les altres revoltes, ja no és vist amb les fortes pinzellades d'abans, que el feien imponent i monolític, sinó que tenim un coneixement molt més afinat tant de les distàncies entre formulacions teò-

riques i realitats pràctiques com de les limitacions, a vegades ben serioses, d'aquestes realitats. A més, l'estudi de la gènesi historiogràfica del concepte ha completat aquesta apreciació més equilibrada.¹ Finalment, la crisi del segle XVII sembla eclipsada, si més no en la mesura en què s'hi vulgui continuar veient tot el que s'hi trobava en les primeres fases del debat que va propiciar. Ja a mitjan dècada de 1980, veus autoritzades van qüestionar la validesa de l'expressió o van considerar que el debat, inicialment tan fecund, havia arribat a l'esllanguiment.²

Actualment, la crisi del segle XVII és objecte d'una polarització marcada. D'una banda, i prosseguint en la línia acabada de mencionar, una síntesi recent d'història econòmica europea arriba a no parlar gens de la "crisi del segle XVII" i ho fa només de determinades crisis, sectorials o locals.³ I altres obres generals en relativitzen els continguts: Thomas Munck assenyala que l'expressió *crisi general del segle XVII* ha estat objecte de tantes definicions que no és fàcil compatibilitzar-les ni tan sols cronològicament; que els termes *crisi* i *revolució* s'han utilitzat molt a la lleugera; que convé reduir l'expressió als seus aspectes polítics i deixar de banda els econòmics i socials, abans considerats els determinants; i que, fins i tot en aquest sentit més perfilat, la discussió desenvolupada no ha resultat del tot adequada per fer una anàlisi satisfactòria dels conflictes particulars ni per establir unes causes universals per a tots aquests, per bé que indica que les agitacions de les dècades de 1640 i 1650 continuen resultant excepcionals. Un altre autor, més sever, utilitza l'expressió *crisi de mitjan segle XVII* entre signes d'interrogació i en devalua els continguts i les conseqüències a llarg termini.⁴ D'altra banda, en canvi, Geoffrey Par-

1. Als treballs de Robert Bonney, John Miller, Ronald Asch, Heinz Duchhardt i altres, s'ha afegit ara la reflexió de gran abast de Fanny COSANDEY i Robert DESCIMON, *L'absolutisme en France: Histoire et historiographie*, París, Seuil, 2002.

2. H. G. KOENIGSBERGER, «The crisis of the 17th century: a farewell?», al seu *Politicians and virtuosi: Essays in early modern history*, Londres i Ronceverte, Hambledon, 1986, cap. 7; Pablo FERNÁNDEZ ALBALADEJO, «Epílogo», a T. ASTON (dir.), *Crisis en Europa, 1560-1660*, Madrid, Alianza, 1983, p. 386.

3. Peter MUSGRAVE, *The early modern European economy*, Houndmills i Londres, Macmillan, 1999. És ben clar el contrast amb l'anterior gran síntesi de Jan DE VRIES, *La economía de Europa en un periodo de crisis, 1600-1750*, Madrid, Cátedra, 1979 (Cambridge, 1976).

4. Thomas MUNCK, *La Europa del siglo XVII, 1598-1700*, Madrid, Akal, 1994, p. 268-269, 272 i 308-310 (Londres, 1990); Anthony UPTON, «La política», a Joseph Bergin (ed.), *El siglo XVII: Europa, 1598-1715*, col·l. «Historia de Europa Oxford», Barcelona, Crítica, 2002, p. 102-108 (Oxford, 2001).

ker segueix desenvolupant l'estudi de la crisi, en reactualitza les causes naturals (petita edat de gel, efectes globals d'El Niño), econòmiques i polítiques, i fins i tot l'amplia a una veritable «crisi mundial» que va afectar des de la Xina i el Japó fins a l'Amèrica del Sud, en una anàlisi que evita generalitzacions fàcils i determinismes estructurals i que, per contra, remarca el pes que en última instància van tenir les condicions locals, els accidents impensats i les decisions polítiques dels governs.⁵

Subjacent als diversos plantejaments, hi ha una tendència molt estesa a repensar a fons les relacions entre crisis i revolucions, a qüestionar allò que semblava tan obvi: que les revolucions van ser la manifestació de la crisi i, alhora, la seva prova irrefutable. Hi ha una voluntat de desvetllar els supòsits historiogràfics que van influir a l'hora d'establir els termes de les discussions, voluntat que es veu afavorida per la creixent interdisciplinarietat entre història social, econòmica, política i cultural.

És des d'aquesta perspectiva que James Casey ha assenyalat diverses qüestions, noves i velles, que ajuden a centrar les anàlisis actuals sobre el tema: la dificultat de copsar el significat de les crisis a curt termini i de compaginar la curta duració de la història política amb la duració més llarga de la història social; la manca d'un focus adequat per interpretar l'estabilitat o el canvi lent; i la paradoxa que la societat del segle XVII estava més ordenada pels poders públics però, alhora, presentava nombrosos conflictes, situació que considera característica de la crisi del segle XVII, concepte que no defuig, sinó que el considera rellescós però imprescindible, com el de feudalisme. Per la seva banda, el ja mencionat Thomas Munck subratlla la lentitud en els canvis socials i el fet que bona part de les explicacions aportades per explicar els del període anterior a 1660, tan marcat per la inestabilitat política i econòmica (com ara la crisi de l'aristocràcia, la segona servitud, els inicis del capitalisme o la burocratització de l'estament militar), han sucumbit a una allau de matisacions, de manera que s'han posat de manifest les dificultats de generalitzar a una tal escala. La

5. Geoffrey PARKER i Lesley M. SMITH (eds.), *The general crisis of the seventeenth century*, 2a ed., amb una introducció nova (ed. or., 1978), Londres i Nova York, Routledge, 1997; Geoffrey PARKER, *Europe in crisis, 1598-1648*, 2a ed., corregida i augmentada, Oxford, Blackwell, 2001 (ed. or., 1979; trad., Madrid, 1981); del mateix, *The world crisis of the seventeenth century*, en premsa. També es troben noves reflexions a *From the general crisis to the struggle for stability: Essays in honour of Theodore K. Rabb*, en premsa.

mateixa prevenció va mostrar ja fa uns anys Assa Briggs en relació amb el cas concret anglès, en opinar resoludament que ni la crisi de l'aristocràcia ni l'ascens de la *gentry* han resultat explicacions satisfactòries, i en fer notar que les metodologies emprades en aquells estudis han rebut tantes crítiques com les seves conclusions.⁶

Es nota, en efecte, un cert encongiment, una prevenció cap a la visió de gran volada, la qual, pel que fa a l'anàlisi dels conflictes socials, sembla haver quedat a les mans dels sociòlegs històrics, amb la referida excepció de Geoffrey Parker i poques més.⁷ És clar que un concepte de l'envergadura de *revolució* no podia quedar indemne en aquest clima de replantejaments tan marcats. I, mentre que s'ha desenvolupat un debat sobre la revolució feudal del segle XI (a propòsit de determinades formes de senyoria, ordre i violència), en el qual s'ha discutit si és més pertinent parlar de "revolució" o de "mutacionisme",⁸ per al segle XVII s'ha produït un fenomen tot curiós: la revolució es desdibuixa per a Anglaterra i, en canvi, emergeix per al continent.

* * *

Són ben coneguts la renovació empírica i els seriosos replantejaments conceptuals que sobre l'Anglaterra i la Gran Bretanya del segle XVII ha comportat l'anomenat *revisionisme*, desenvolupat a partir de la meitat de la dècada de 1970. Fugint de tot teleologisme i determinisme i recordant

6. James CASEY, «Aproximación a la historia social de la España moderna», a S. CASTILLO i R. FERNÁNDEZ (coords.), *Historia social y ciencias sociales: Actas del IV Congreso de Historia Social de España* (Lleida, 12-15 desembre 2000), Lleida, Milenio, 2001, p. 51, 54, 59 i 63; del mateix, *Early modern Spain: A social history*, Londres i Nova York, Routledge, 1999, p. 251 (trad., València, 2000); Thomas MUNCK, «La sociedad», a J. BERGIN (ed.), *El siglo XVII*, p. 91-92; Assa BRIGGS, *Historia social de Inglaterra*, Madrid, Alianza, 1994, p. 203 (Harmondsworth, 1987).

7. Al costat de Charles TILLY, *Las revoluciones europeas, 1492-1992*, Barcelona, Crítica, 1995, l'autor més significat és probablement Jack A. GOLDSTONE. A més del seu *Revolution and rebellion in early modern world*, Berkeley, University of California Press, 1991, ha compilat *The encyclopedia of political revolutions*, Chicago i Londres, Fitzroy Dearborn, 1998; i, recentment, ha continuat els seus plantejaments a l'interessant assaig «*Longue durée* and cycles of revolt in European history», a J.A. MARINO (ed.), *Early modern history and the social sciences: Testing the limits of Braudel's Mediterranean*, Kirskville (Missouri), Truman State University Press, 2002, cap. 7. Dec a Luis Correguera aquesta darrera referència i la possibilitat de llegir-la.

8. Vegeu Thomas N. BISSON, «The "feudal revolution"», *Past and Present*, 142 (febrer 1994), p. 6-42, i les rèpliques de Chris Wickham i altres a la mateixa revista, 152 (agost 1996) i 155 (maig 1997).

que els grans fets no han de tenir necessàriament ni grans causes ni causes a llarg termini, diversos autors han prescindit del terme *revolució* per designar els fets de 1640-1660 i han preferit el més limitat i incontestable de *guerra civil*. Conrad Russell ha arribat a parlar de «l'Anglaterra no revolucionària».⁹ D'ençà dels anys 1980, fins i tot autors que no militen a favor del revisionisme s'han mostrat sensibles a aquesta postura. G. E. Aylmer, per exemple, gran estudiós del personal administratiu de la monarquia dels primers Estuard i del Protectorat, de l'interrogant sobre rebel·lió o revolució en va fer un títol, i una ressenya del seu llibre va observar que l'interrogant no quedava resolt i que, al capdavant, la resposta estava inevitablement condicionada pel que cada lector entengués per una i altra paraules.¹⁰ Semblantment, Derek Hirst, expert en història social, ha titulat un seu llibre *England in conflict, 1603-1660* (Londres, Arnold, 1999), tan allunyat del clàssic de Christopher Hill, *El siglo de la revolución, 1603-1714* (1961; trad., Madrid, 1972). Amb aquests títols, els autors no només resten envergadura als aixecaments politicosocials anglesos, sinó que, a més, els despullen en bona mesura de la significació especial que habitualment se'ls atribuïa: la d'inaugurar el camí cap a la modernitat d'Occident. I, així, l'*England in conflict* de Hirst resulta estranyament equiparable amb la *Sociedad conflictiva* espanyola de Henry Kamen (1983; trad., Madrid, 1984) i, per això mateix, devaluada.

D'altra banda, la reacció contra el revisionisme no sempre ha reclamat la recuperació del terme *revolució*. Un dels seus antagonistes més combatiutius, J. P. Sommerville, a penes dedica atenció a aquest afer, sinó que dirigeix el seu esforç a mostrar que, contràriament al que pretenen la majoria dels revisionistes, sí que hi va haver confrontació ideològica en la societat anglesa abans de 1640.¹¹ Per la seva banda, Jonathan Scott, que considera,

9. Conrad RUSSELL, *The causes of the English Civil War*, Oxford, Clarendon, 1990; i *Unrevolutionary England, 1603-1642*, Londres i Ronceverte, Hambledon, 1990. Sobre el revisionisme i el postrevisionisme en general, es pot veure el meu treball «Crónica y cuestiones de veinticinco años de debate», *Pedralbes*, 17 (1997), p. 241-288.

10. G. E. AYLMER, *Rebellion or revolution? England, 1640-1660*, Oxford, Oxford University Press, 1984, i la ressenya corresponent de David Underdown, *Renaissance Quarterly*, 40 (1987), p. 128-129.

11. J. P. SOMMERVILLE, *Royalists and patriots: Politics and ideology in England, 1603-1640*, Londres i Nova York, Longman, 1999. Es tracta de la segona edició del seu llibre, publicat inicialment el 1986 i titulat llavors amb el que ara és el subtítol, al qual hi ha incorporat la referència a realistes

amb raó, que l'ambient dominant actual és de postrevisionisme —és a dir, una acceptació de bona part de les advertències i les rectificacions plantejades pel revisionisme, però sense admetre totes les seves respostes alternatives—, titula el seu llibre *England's troubles*. Convençut de la necessitat de combatre els presentismes i de restituir l'especificitat històrica al passat, Scott tria aquest títol a fi i efecte de rescatar les paraules i els termes d'aleshores. De tota manera, no nega el caràcter revolucionari del moment. Un dels fils conductors de la seva ambiciosa i original panoràmica és el de diferenciar entre els *troubles*, és a dir, el col·lapse institucional de l'estat i de l'església oficial, i allò que ell considera realment revolucionari: l'eclosió del pensament i les creences radicals i de programes de canvi oberts, eclosió que entén com una conseqüència del fracàs institucional.¹²

Problematitzar el terme *revolució* pel que fa a la Gran Bretanya està a l'ordre del dia, efectivament. Austin Woolrych s'hi atura expressament a *Britain in revolution, 1625-1660*, una de les síntesis més recents, actualitzades i extenses en abast i plantejaments. Dissecciona els tres termes més coneguts en la historiografia i troba que cap d'ells és satisfactori. En primer lloc, explica que *Revolució Anglesa*, terme favorit de marxistes i historiadors socials de les dècades centrals del segle XX, suposa una germinació llarga, necessària pel seu significat de revolució social, i una ruptura en l'evolució històrica, de manera que —observa— no resulta adequat a causa dels paral·lels qüestionables amb les revolucions Francesa i Russa i del seu limitat abast anglès. En segon lloc, continua, *Gran Rebel·lió* implica una causació política més limitada i un major grau de continuïtat entre la primera i l'última etapa Estuard, però és un terme partidista: va ser del gust dels reialistes i, a més, la gran majoria dels parlamentaris haurien negat ferventment que la seva postura fos rebel. Finalment, *revolució puritana*, expressió que va caure en desús a mitjan segle passat i que ara es torna a utilitzar, cosa que ell considera positiva, suggereix una explicació monocausal i oculta dos fets notables: molts i molts parlamentaris no eren puritans i, a més, a la gran majoria dels que sí que ho eren, aquest apel·latiu no

i patriotes per subratllar la creixent divisió ideològica, tema que ja constituïa el nucli de la primera edició. La segona inclou un extens epíleg en el qual rebateja insistentment autors revisionistes de primera i segona fornada, però no mostra interès pel discutit caràcter revolucionari dels fets posteriors.

12. Jonathan SCOTT, *England's troubles: Seventeenth-century English political instability in European context*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000, p. 21-23, 29, 33-39 i 229.

els haria agradat, com tampoc no els agradaven *roundhead* ni “rebel”. Aquestes enraonades reflexions són una bona mostra que l’escrúpol actual a no caure en l’anacronisme d’imposar conceptes nostres a èpoques pretèrites, altrament tan saludable, crea importants problemes terminològics. Woolrych considera encara una quarta expressió, *les guerres dels tres regnes*, que, fruit de l’escrúpol indicat, ha adquirit darrerament certa carta de naturalesa: la troba precisa per als anys 1639-1651, però a penes per als posteriors, durant els quals la intensitat bèl·lica va baixar molt; i el mateix passa amb *Interregne*, terme més veterà, que no cobreix els fets fins al 1649. Tot això permet Woolrych concloure que encara no hi ha un terme apte per a tot el període 1640-1660 i justificar el títol del seu llibre mitjançant una detinguda consideració del significat dels fets en cadascun dels tres regnes i en el conjunt britànic.

Woolrych confessa el seu escepticisme envers els intents d’establir una morfologia de la revolució en la qual encaixin els fets de la dècada de 1640, els de 1789 i els de 1917, actitud que el porta a celebrar que l’expressió *Revolució anglesa*, tan estesa fa una generació, mostri signes de caure en desús. Tot i així, considera que és necessari diferenciar entre revolta i revolució a causa de l’òbvia major importància i profunditat de la darrera. D’aquesta manera, assenyala que a Irlanda només es va produir una rebel·lió i que la possibilitat, més o menys factible, de que s’encaminés cap a una revolució va ser estroncada per la derrota; que a Escòcia el sentit dels canvis en l’estat i en l’església van ser suficientment profunds per ser considerats revolucionaris, però no van durar gaire; i que a Anglaterra els fets van ser de tal significació que el terme “rebel·lió” és totalment inadequat, però no per això acaba acceptant l’expressió habitual de *Revolució anglesa*, perquè l’estructura de la propietat i la complexió social de les elits locals van sobreviure en bona mesura inalterades i perquè els anys revolucionaris van ser només una part d’un procés més llarg, perllongat fins a la darrerria del segle. El fet més revolucionari que va succeir a Anglaterra, Escòcia i Irlanda conjuntament, conclou Woolrych, va ser la seva unió en una *Commonwealth* unitària, una unió que seria després derogada per la Restauració, però que, com tantes altres coses d’aquells anys, va tenir unes reverberacions futures impensables el 1660.¹³

13. Austin WOOLRYCH, *Britain in revolution, 1625-1660*, Oxford, Oxford University Press, 2002, p. 1-6 i 792-796. Sobre la controvèrsia a propòsit de l’adjectiu “purità”, que ja va ser rebutjat per alguns

En aquest panorama, són ben pocs els que continuen reclamant el títol clàssic –i, segons sembla, superior– de “Revolució Anglesa” i, de fet, procedeixen de tendències establertes en l’etapa anterior al revisionisme. En el seu massiu estudi sobre el capital mercantil anglès, Robert Brenner mostra, entre moltes altres coses, la decisiva importància dels grups econòmics de Londres en la gènesi dels esdeveniments i argumenta el que anomena “una nova interpretació social” de la Revolució. Per la seva banda, Brian Manning, obertament marxista, ha escrit una síntesi sobre el protagonisme dels grups intermedis, en la qual afirma que en aquella societat no van manca ni classes ni consciència de classe, no té major inconvenient a designar *levellers*, *diggers* i grups feministes de 1649 com «l’esquerra» i especula sobre les possibilitats que s’hagués desenvolupat un moviment agrari revolucionari. Per a Manning, la Revolució va romandre «inacabada», però, malgrat tot, va deixar com a llegats irreversibles una certa tolerància religiosa i, sobretot, l’orientació de l’estat cap a l’expansió imperial, l’acumulació de capital i la disciplinació del món del treball.¹⁴

Amb una sensibilitat historiogràfica diferent, Assa Briggs qüestiona que el concepte marxista de “revolució burgesa” (amb el corresponent enfrontament entre feudals i burgesos) respongui amb fidelitat als posicionaments socials i polítics d’aquells anys, per bé que remarca la importància decisiva del suport de la pròspera Londres a decantar el triomf de la causa parlamentària. En qualsevol cas, Briggs no deixa d’utilitzar el terme genèric de “revolució” per designar el període. I una de les expressions més recents, amb voluntat de síntesi dels diversos criteris analítics plantejats, parla de «guerres civils i revolució britàniques (1638-1660)».¹⁵

Si sembla que el concepte de *revolució* està sent escatimat als esdeveniments anglesos, al continent, per contra, hi ha una tendència a usar-lo per a diversos dels aixecaments que s’hi van produir.

escriptors en les dècades de 1640 i 1650, i en particular sobre les relacions entre puritanisme i revolució, vegeu William LAMONT, *Puritanism and historical controversy*, Londres, University College London, 1996.

14. Robert BRENNER, *Merchants and revolution: Commercial change, political conflict and London's overseas traders, 1550-1653*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993; Brian MANNING, *Aristocrats, plebeians and revolution in England, 1640-1660*, col·l. «A socialist history of Britain», Londres, Pluto, 1996, p. 115-117 i 137-141.
15. BRIGGS, *Historia social de Inglaterra*, p. 202-204 i títol del capítol; Wilfrid PREST, «British civil wars and revolution (1638-1660)», *The encyclopedia of political revolutions*, p. 48-52.

La Fronda francesa, la confusa naturalesa de la qual ha desafiat tants historiadors a desentrellar la seva naturalesa i a establir els seus resultats, ha estat considerada per Orest Ranum, sense embulls, «una Revolució Francesa», en un llibre que representa el principal intent dels últims anys de reconstrucció factual d'aquell moviment. Salta a la vista que el títol juga amb l'al·lusió a «la» revolució de 1789, igual que, en sentit diferent, fa Jean Nicolas amb «la rebel·lió francesa», en el seu vast estudi sobre la multitud d'actes de refús social a l'autoritat a l'època.¹⁶ Malgrat l'al·lusió del seu títol, Ranum s'aparta d'aplicar a la Fronda els paràmetres del 1789 i, així, considera que el fet que magistrats i alts responsables polítics no fessin complir la llei, com era el seu deure, sinó que la violessin, significava una amenaça per a l'estabilitat de la societat, un esquinçament de l'autoritat de l'estat i, per consegüent, un fet revolucionari. Ranum afirma que la gran lliçó de les revolucions de l'Europa moderna és que també podien ser protagonitzades per individus que ja detentaven el poder, de manera que el caràcter indubtablement elitista de molts *frondeurs* no li impedeix considerar-los revolucionaris. I, de fet, a banda de citar un tractat coetani que va descriure aquella crisi d'autoritat com una «revolució», ell mateix parla, tot sovint, de fets i accions revolucionaris. Tanmateix, Ranum adverteix que la Fronda no va comportar una clara confrontació de partits ni d'ideologies, que els seus resultats van ser d'escassa importància constitucional i que, en conjunt, no va ser pas equiparable (òbviament) amb la Revolució anglesa. Des d'una perspectiva diferent, historiogràfica, Francesco Benigno també ha volgut recuperar el sentit profund de la Fronda, lliurant-la del pes empentidor que la Revolució de 1789 i certes tradicions historiogràfiques no han deixat de projectar sobre ella.¹⁷

Semblantment, el 1640 català també ha estat considerat una revolució, i amb motiu. Eva Serra ha criticat la distribució convencional de patents de «revolució» a unes o altres de les crisis europees de l'edat moderna i ha argumentat que la catalana va ser una revolució política: després d'una

16. Jean NICOLAS, *La rébellion française: Mouvements populaires et conscience sociale (1661-1789)*, París, Seuil, 2002.

17. Orest A. RANUM, *The Fronde: A French Revolution, 1648-1652*, col.l. «Revolutions in the modern world», Nova York i Londres, Norton, 1993, p. 5-9, 77, 147-148, 344-345 i 353 (l'autor del tractat va ser Gualdo Priorato, 1655); Francesco BENIGNO, *Espejos de la Revolución: Conflicto e identidad política en la Europa moderna*, Barcelona, Crítica, 2000, cap. 3 (Roma, 1999).

llarga maduració, la revolta social contra els allotjaments va rebre el suport de les institucions del Principat i va esdevenir, així, una revolució. Aquesta consideració ha estat complementada per l'estudi de la seva forta motivació ideològica, realitzat per Antoni Simon. L'expressió "revolució catalana" és ara d'ús pràcticament comú.¹⁸

També Castella, aquella Castella «no revolucionària», en expressió de fortuna de J. H. Elliott, ha estat objecte d'una persistent atenció en cerca d'agitacions, que ara sabem que van ser molt nombroses, causades sobretot per les exigències fiscals del règim d'Olivares. I si bé a Castella no li ha estat comprensiblement adjudicada una «revolució», convé recordar que el mateix Elliott va exposar l'aparent paradoxa que Castella i el govern de la monarquia sí que van conèixer un fet revolucionari, sense recórrer, però, a la revolució, un fet que va consistir en la caiguda del Comte Duc. A més, cosa ben interessant, el mot "revoluciones" va ser utilitzat amb referència a les protestes i els aldarulls als carrers el 1634, igual que anys després, 1643, es va parlar de les «revoluciones de España».¹⁹ D'altra banda, també l'aixecament foral aragonès de 1591 ha estat objecte de noves consideracions historiogràfiques: s'ha argumentat que el terme habitual d'"alteracions" no transmet suficientment la seva complexitat i extensió, de manera que s'ha postulat a favor del de rebel·lió, encara que no expressament a favor del de revolució. I les tensions viscudes a Pamplona l'any següent, que no van arribar a tenir més conseqüències, van ser considerades pel virrei «altercaciones», terme que enriqueix el vocabulari coetani sobre les conductes polítiques i socials.²⁰

18. EVA SERRA, «Introducció» i «1640. Una revolució política. La implicació de les institucions», a E. SERRA (dir.), *La revolució catalana de 1640*, Barcelona, Crítica, 1991, p. vii-ix, 33 i 38-39; Antoni SIMON TARRÉS, *Els orígens ideològics de la revolució catalana de 1640*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999. LUIS CORTEGUERA parla amb naturalitat de «revolució política» i «revolució als carrers» a *For the common good: Popular politics in Barcelona, 1580-1640*, Ithaca i Londres, Cornell University Press, 2002, p. 178-179.

19. J. H. ELLIOTT, «Una sociedad no revolucionaria: Castilla en la década de 1640», a J. H. ELLIOTT i altres, *1640: La monarquía hispánica en crisis*, Barcelona, Crítica, 1992, p. 109; Juan E. GELABERT, *Castilla convulsa (1631-1652)*, Madrid, Marcial Pons, 2001, p. 129 i 211, amb les cites corresponents.

20. Jesús GASCÓN PÉREZ, «De las "alteraciones" a la "rebelión": una alternativa a la interpretación "aristocrática" del conflicto entre Felipe II y Aragón en 1591», *Pedralbes*, 21 (2001), p. 165-192, esp. 180-182 i 189; Alfredo FLORISTÁN, «Las "altercaciones" de Pamplona de 1592», *Studia Historica. Historia Moderna*, 22 (2000), p. 17-52. D'aquest darrer terme, en la seva forma verbal, Sebastián de COVARRUBIAS en dona la definició següent: «Altercar: es disputar con otro, y altercación, la conferencia entre dos, quasi ad alterum. Y porque cada uno suele defender con vehemen-

Vol dir tot això que actualment se'ns dibuixa una panoràmica europea capgirada respecte de la que era habitual fins fa uns quants anys?, és a dir, la d'un continent revolucionari i una Anglaterra *només* conflictiva o revoltada? No, és clar que no. El que ha passat és que des de diverses disciplines s'ha qüestionat a fons la idea canònica d'evolució cap a la «modernitat», en la qual l'experiència anglesa jugava, sens dubte, un paper estel·lar. D'aquesta manera, les Revolucions angleses i britàniques de 1640 i 1688 han perdut bona part de l'àurea de model modernitzador que indiscutiblement presentaven i, de retruc, les crisis socials i polítiques continentals, deslliurades de l'espessa ombra que aquest model projectava sobre elles, tot reduint-les a revoltes o, a tot estirar, a revolucions *manquées*, han adquirit un nou relleu, una personalitat pròpia, més fidel a les realitats, les experiències i les categories semàntiques del seu temps.

* * *

En efecte, hem assistit a una important renovació en dos terrenys (depuració conceptual i anàlisi dels conflictes socials), en vista de la qual les tipologies i classificacions de revolucions, rebel·lions i revoltes característiques del panorama historiogràfic de les dècades de 1960 i 1970, ens resulten ara més aviat forçades i artificioses.²¹ La depuració conceptual ha corregut paral·lela a la d'altres grans categories (o “constructes”, segons que les anomenen alguns), com ara estat modern, absolutisme, feudalisme, patriotisme d'Antic Règim i altres.²² El resultat acumulatiu és que, com s'ha dit sovint, aquests progressos en els coneixements històrics han posat de manifest la unidireccionalitat d'alguns dels paradigmes interpretatius més influents i, per consegüent, han obligat a reconèixer unes realitats

cia y perseverancia su opinión. Pienso averse formado deste verbo altercar el nombre de terco, que vale porfiado», a *Tesoro de la lengua castellana* (1611), ed. M. de Riquer, Barcelona, Altafulla, 1987, p. 105.

21. Robert FOSTER i Jack P. GREENE, «Introducción», a *Revoluciones y rebeliones de la Europa Moderna*, Madrid, Alianza, 1970 (Baltimore, 1970); Perez ZAGORIN, *Revueltas y revoluciones en la edad moderna*, 2 vols., Madrid, Cátedra, 1985-86 (Cambridge, 1982).

22. Vegeu, en general, Angela DE BENEDICTIS, *Politica, governo e istituzioni nell'Europa moderna*, Bolònya, Il Mulino, 2001, sobretot la tercera part; Xavier TORRES SANS, «Pactisme i patriotisme a la Catalunya de la Guerra dels Segadors», *Recerques*, 32 (1995), p. 45-62; i del mateix autor, la seva comunicació en aquest congrés.

més complexes i han fet més vulnerables aquelles grans categories analítiques i més difícils les grans definicions.

És ben sabut que una determinada noció de *revolució* ha configurat durant moltes generacions la idea occidental de desenvolupament històric, una idea marcada pel supòsit del progrés que s'assoleix mitjançant salts qualitatius endavant. I en aquesta idea, l'edat moderna tenia ja un caràcter tot especial. Així ho veia, per exemple, Jaume Vicens Vives, per a qui el Renaixement va inaugurar una etapa ben diferenciada, perllongada fins al seu present, caracteritzada per sacsejades de diversa mena «que acostumem a denominar amb la paraula revolució», situació que el va dur a constatar que del segle xv al segle xx va predominar «el factor revolucionari sobre l'evolutiu». Amb diverses variants, aquesta idea de *revolució* es troba en diccionaris històrics i privilegia una visió de les revolucions holandesa i anglesa com a fites inicials d'una pauta històrica pràcticament irresistible.²³

Aquesta depuració conceptual esmentada s'ha produït en diversos aspectes. En primer lloc, el teleologisme i el determinisme van ser un dels blancs favorits, i ben justificats, del primer revisionisme. Més recentment, Francesco Benigno i Jonathan Scott, cadascú per la seva banda, han coincidit, significativament, a parlar de la imatge deformada que donava el mirall d'aquells supòsits. Ara, raonen, el mirall s'ha trencat, la qual cosa pot explicar la confusió momentània sobre la naturalesa real de les revolucions de l'Antic Règim, una naturalesa que, un cop escombrats els vidres del terra, tots dos analitzen amb una sofisticació remarcable.²⁴

Altres autors han reflexionat igualment sobre el tema, encara que amb menor exigència conceptual. Jack Goldstone remarca l'indubtable paper de la Revolució Francesa en obrir una nova etapa en la història de les revolucions i admet que això pot comportar determinats efectes distorsionadors sobre altres episodis, mentre que Alberto Tenenti, després d'advertir de la necessitat d'utilitzar els termes amb precisió i dels riscos de guiar-se per

23. J. VICENS VIVES, «Ensayo sobre la morfología de la revolución en la historia moderna» (1947), a la seva *Obra dispersa*, Barcelona, Vicens Vives, 1967, p. 301-323, on l'autor manifesta diferències respecte de l'obra de Crane Brinton, llavors tan difosa (les dues cites, traduïdes per mi, es troben a p. 301 i 302); Harry RITTER, *Dictionary of concepts in History*, Greenwood Press, Nova York i Londres, Greenwood Press, 1986, veu "revolution", p. 388-393, que inclou notes sobre diverses accepcions de la paraula al llarg del temps; *Dizionario di storiografia*, Varese, Bruno Mondadori, 1996, veu "rivoluzione" (a càrrec de P. Feltrin), p. 887.

24. BENIGNO, *Espejos de la revolución*; SCOTT, *England's troubles*, p. 21-27.

analogies entre diverses revolucions, presenta un panorama força convencional, orientat per un procés evolutiu des de les revoltes cap a les revolucions, procés que ell situa precisament en l'edat moderna i que identifica sobretot amb els casos clau holandès i anglès, però que resta més invocat que no pas demostrat.²⁵ Per la seva banda, David Parker, estudiós de les bases socials i jurídiques de l'absolutisme francès del segle XVII, repensa el tema en el volum que ha compilat sobre les revolucions occidentals, des de l'holandesa dels anys 1560 fins a les de finals del segle XX. Parker explica que en la selecció dels seus col·laboradors ha exclòs els autors revisionistes i els postmodernistes, perquè els primers són excessivament escèptics sobre el fet revolucionari i els segons el dissolen dins de vaporosos canvis del discurs intel·lectual; adverteix –tot apartant-se del clixé– que les revolucions no han de comportar forçosament violència, moviments de masses o transformacions importants de l'estructura social; subratlla el pes dels contextos i per això considera poc útils els intents de dibuixar un model de revolució, tan comuns fa unes quantes dècades; afirma que el que defineix una revolució no és la forma d'estat que sorgeix de la lluita pel poder, sinó la ruptura i la reestructuració de l'estat i les finalitats per a les quals és utilitzat, i això justifica que el volum esmentat inclogui el nazisme i el feixisme; i, finalment, qüestiona l'esquema de revolució burgesa per a l'edat moderna i participa del criteri habitual que la singularitat de la Revolució Francesa va conferir al fet i al terme revolució un caràcter diferenciat, de llarga projecció futura. Tanmateix, i al costat d'aquestes significatives puntualitzacions, Parker continua considerant que les revolucions són pròpies d'Occident, que (naturalment) tenen causes, procés i resultats, i que cal estudiar la manera en què algunes revoltes van esdevenir revolucions.²⁶

En segon lloc, les adherències nacionalistes, que, sobretot des del segle XIX, han contribuït a crear aquella imatge deformada de les revolucions en les respectives tradicions historiogràfiques i culturals, han estat objecte

25. Jack A. GOLDSTONE, «Introduction», a *The encyclopedia of political revolutions*, p. xxxii; Alberto TENENTI, *De las revueltas a las revoluciones*, Barcelona, Crítica, 1999.

26. David PARKER, «Introduction: approaches to revolution», a D. Parker (ed.), *Revolutions and the revolutionary tradition in the West, 1560-1991*, Londres i Nova York, Routledge, 2000. Malgrat aparèixer en el títol, Parker no reflexiona sobre la tradició revolucionària, sinó que sembla confiar que la mera seqüència cronològica de les diverses revolucions estudiades la demostrarà per si sola.

d'anàlisi per tal de destriar-les de les categories mentals del segle XVII. Així ho ha fet per a la revolució portuguesa de 1640 i la subsegüent Restauració bragancista António M. Hespanha, el qual argumenta que en aquella època pesaven més els factors jurídics i constitucionals i que l'enfrontament que es va produir no responia a divisions nacionals, com tampoc no havia passat el 1580, alhora que advoca a favor de restituir als grans conflictes la seva complexitat, enfront de les explicacions monocausals. Un propòsit semblant és el d'Aurelio Musi i Ricardo García Cárcel en relació, respectivament, amb la revolta napolitana de 1647 i la revolució catalana de 1640 i la posterior Guerra de Successió, en sengles repassos bibliogràfics que comencen amb la producció de finals del XVIII. Musi ha resseguit el procés de mitografia de què va ser objecte Masaniello i García Cárcel ha criticat amb èmfasi les superposicions entre fet social i fet nacional que sovint detecta en la tradició historiogràfica catalana sobre aquells episodis.²⁷

En tercer lloc, s'ha fet un esforç per recuperar l'autèntic sentit de la paraula *revolució* i esbrinar la freqüència del seu ús. Això ha permès veure l'evolució, que no va ser ni ràpida ni rectilínia, mitjançant la qual el sentit copernicà del moviment de les òrbites va acabar adquirint sentit polític, un canvi que, sense oblidar alguns precedents en l'humanisme italià, va esdevenir més freqüent a partir de mitjan segle XVII. I cal remarcar que, contràriament al que el teleologisme faria suposar, la nova accepció política va resultar més aviat poc acceptable per a autors com Milton, Harrington i Hobbes.²⁸

27. António M. HESPANHA, «As faces de uma “Revolução”», *Penélope*, 9-10 (1993), p. 7-16; i «Revueltas y revoluciones», al seu *La gracia del derecho: Economía de la cultura en la edad moderna*, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 1993, cap. 9; Aurelio MUSI, *La rivolta di Masaniello nella scena politica barocca*, Nàpols, Guida, 1989, introducció: “Tra mito, ideologia e scienza storica”; Ricardo GARCÍA CÁRCEL, «Historia social e historia nacional: algunas reflexiones sobre historiografía de las revueltas en la Cataluña moderna», *Historia Social*, 20 (1994), p. 47-66, esp. 55 i seg. per a l'etapa historiogràfica iniciada en la dècada de 1960 amb l'eclosió de la història social. Recerques posteriors a l'article de García Cárcel han aportat informació més precisa sobre els grups socials dels partidaris de l'Arxiduc, un dels temes que ell va assenyalar com a mancats d'estudi i propicis, per aquest motiu, a les impostacions nacionalistes.

28. Christopher HILL, «The word “revolution”», al seu *A nation of change and novelty: Radical politics, religion and literature in seventeenth-century England*, Londres i Nova York, Routledge, 1990, cap. 4; Ilan RACHUM, «The meaning of “revolution” in the English Revolution (1648-1660)», *Journal of the History of Ideas*, 56 (1995), p. 195-214. És Rachum qui observa l'ús del

En quart lloc, les revoltes i les rebel·lions han estat considerades en si mateixes, i no a l'ombra de les revolucions. D'una manera declarada o implícita, s'ha acostumat a entendre les revoltes i rebel·lions com aquells moviments de protesta col·lectiva que no tenien objectius suficientment transformadors, és a dir, revolucionaris, o que no van reeixir. S'ha raonat que aquest pressupòsit és doblement incorrecte: metodològicament, perquè les defineix per mitjà d'allò que no van ser, cosa que les converteix erradament en una categoria residual; i, empíricament, perquè també les revoltes i les rebel·lions van atiar determinats processos de canvi, en un sentit o en un altre.²⁹ De tota manera, el terme *revolució* no ha de perdre el sentit que connota esdeveniments més greus i d'implicacions més profundes.

Al costat d'aquesta feina de depuració conceptual, l'altre camp que ha conegut progressos importants ha estat l'estudi de la conflictivitat en general. La informació disponible s'ha enriquit i, sobretot, s'ha analitzat millor: en primer lloc, ja fa un cert temps que van quedar escombrades tant les dicotomies ordre-desordre i tolerància-repressió com la idea que les revoltes populars van ser paroxismes col·lectius cecs i espontanis, «furors» camperols i *émeutes* frumentàries, segons les expressions típiques de la història social de les dècades de 1960 i 1970. I, en segon lloc, s'han estudiat els factors d'estabilitat i, en particular, les formes, diverses i canviants, de consens social, sense per això deixar de tenir presents la inestabilitat latent i la naturalesa sempre precària de l'ordre durant l'Antic Règim.³⁰ El cas espanyol és particularment representatiu d'aquests progressos.

Primerament, ara tenim un coneixement molt més ampli del ventall de protestes, conflictes i revoltes, sobretot a Castella. Això és important, però no ha d'estranyar pas, ja que totes les societats tenien els seus factors de cohesió i tensió, i encara més quan es van veure sotmeses a un pes fiscal

terme pels autors citats, juntament amb altres aspectes, enfront de la visió més senzilla de l'evolució dels significats presentada per Hill.

29. Henry KAMEN, «Revoluciones populares», al seu *Vocabulario básico de historia moderna: España y América, 1450-1750*, Barcelona, Crítica, 1986, p. 173-176; i John WALTON, «Rebellion and revolt», a *The encyclopedia of political revolutions*, p. 413-414.

30. J. H. ELLIOTT, «Revolución y continuidad en la Europa moderna» (1969), al seu *España y su mundo, 1500-1700*, Madrid, Alianza, 1990, cap. 5. Dos bons exemples de conjunt sobre aquestes aproximacions són A. FLETCHER i J. STEVENSON (eds.), *Order and disorder in early modern England*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987; i F. J. GUILLAMÓN i J. J. RUIZ IBÁÑEZ (eds.), *Lo conflictivo y lo consensual en Castilla: Sociedad y poder político, 1521-1715: Homenaje a Francisco Tomás y Valiente*, Murcia, Universidad de Murcia, 2001.

sense precedents, que va ser precisament la causa de gran part de les convulsions castellanes, l'extensió de les quals ara coneixem millor. Moltes de les protestes esdevingudes a Castella, però, eren relativament petites, i fins i tot un bon nombre dels aixecaments i els actes d'insubordinació envers la corona van ser força limitats en l'espai i en el temps: es dissolien o es resolien a escala local, sense arribar a tenir repercussions regionals o interestamentals. Aquesta és una de les característiques definidores de la continuada conflictivitat castellana del segle XVII. En qualsevol cas, és de preveure que una visió més àmplia dels conflictes i una millor identificació de les seves causes han de reportar més informació.³¹

En segon lloc, també ha millorat, especialment, l'anàlisi de les formes, els modes i la solució, quan n'hi va haver, dels conflictes. En aquest segon camp es poden incloure diversos aspectes. Primer: les manifestacions i significats de les diverses formes de violència, des de l'etnicoreligiosa fins a la quotidiana i domèstica.³² Segon: el fet, ja mencionat, que els moviments populars no van ser explosions descontrolades, sinó que els grups socials populars tenien una idea no negligible sobre els seus recursos, la conducta a seguir i les seves possibilitats d'èxit.³³ Tercer: el recordatori que no pas tots els enfrontaments col·lectius eren conflictes socials, en el sen-

-
31. Pedro LORENZO CADARSO, *Los conflictos populares en Castilla (siglos XVI-XVII)*, Madrid, Siglo XXI, 1996; GELABERT, *Castilla convulsa*, el qual ha tret importància a molts dels fets documentats per Lorenzo Cadarso. Per la seva banda, James Casey i Bernard Vincent coincideixen a subratllar l'abast reduït i el caràcter local de molts dels conflictes: CASEY, *Early modern Spain*, p. 134 i 159; i Bernard VINCENT, «La contestation populaire dans l'Espagne d'Ancien Régime», a Guillamón i Ruiz Ibáñez (eds.), *Lo conflictivo y lo consensual*, p. 299-323, on, al costat d'altres assenyades consideracions, propugna una àmplia enquesta seguint la pauta que Jean Nicolas ha aplicat a França (nota 16).
 32. Tomás A. MANTECÓN MOVELLÁN, *Conflictividad y disciplinamiento social en la Cantabria rural del Antiguo Régimen*, Santander, Universidad de Cantabria-Fundación Marcelino Botín, 1997; David NIREMBERG, *Comunidades de violencia: Persecución de minorías en la Edad Media*, Barcelona, Península, 2001; J. I. FORTEA, J. E. GELABERT i T. A. MANTECÓN (eds.), *Furor et rabies: Violencia, conflicto y marginación en la Edad Moderna*, Santander, Universidad de Cantabria, 2002. Teófilo F. RUIZ ha aplicat aquestes perspectives, de manera especial la de NireMBERG, a la seva síntesi *Historia social de España, 1400-1600*, Barcelona, Crítica, 2002, p. 176 (ed. or., 2001).
 33. Pedro Luis LORENZO CADARSO, «Los recursos culturales de la movilización popular en el Antiguo Régimen en Castilla», a R. PORRES MARIJUÁN (ed.), *Poder, resistencia y conflicto en las provincias vascas (siglos XV-XVIII)*, Bilbao, Universidad del País Vasco, 2001, cap. 1; del mateix, «La protesta popular: oportunidades, identidades colectivas y recursos para la movilización», a F. MARTÍNEZ GIL (coord.), *En torno a las Comunidades de Castilla*, Conca, Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2002, p. 481-516, on l'autor argumenta que els recursos organitzatius del

tit de comportar antagonismes entre grups, sinó que molts d'ells responien a tensions intrafamiliars, intracomunitàries o intraestamentals. Part important dels conflictes que es van produir no va revestir un caràcter contestatari ni va suposar un veritable refús a l'autoritat.³⁴

Quart: la singularitat de la societat castellana en el context europeu, pel seu baix nivell de criminalitat en comparació amb les estadístiques d'altres països, fenomen lligat a la ràpida implantació de la justícia reial i a la notable cultura jurídica de la societat castellana. Tot això va propiciar que bona part de la conflictivitat es ventilés en els tribunals reials, els quals es van mostrar moltes vegades sensibles a les queixes i demandes dels grups populars. Pledejar ja denotava, per si mateix, un mínim de confiança en la justícia oficial. En aquest important sentit, la societat castellana, més que no pas la d'altres territoris espanyols, apareix com a pionera en un dels factors més indicatius del desenvolupament d'Occident durant l'edat moderna: la canalització de la violència interpersonal i dels conflictes d'altra mena cap a les instàncies de la justícia oficial.³⁵ Tot i així, i com era propi en societats d'Antic Règim i encara més en les comunitats petites, la solució de les baralles i els conflictes interpersonals depenia encara en gran manera de la intermediació en l'àmbit local més immediat, és a dir, de l'actuació d'allò que s'ha anomenat "infrajudicialitat", que, en algun cas, va incrementar-se a finals del segle XVII. A més, determinats trets culturals, com ara la passió per l'honor i la genealogia, dificultaven l'apaivagament de les disputes, fins i tot en aquest àmbit immediat.³⁶

grups populars castellans van disminuir després de les Comunidades. Ambdós treballs descansen més en l'aplicació de formulacions de la teoria sociològica que no pas en la recerca empírica.

34. Pegerto SAAVEDRA, «Conflictividad rural en la España moderna», al seu *Señoríos y comunidades campesinas: Aportaciones a la historia rural de la España moderna*, s. II., Fundación Pedro Barrié de la Maza, 2003, cap. 4, esp. p. 154 i 158-160.
35. SAAVEDRA, «Conflictividad rural», p. 166-172; VINCENT, «Contestation populaire», p. 307-308 (on parla de la sòlida cultura jurídica); GELABERT, «"Tiempos de borrasca". Notas sobre la violencia política en la Castilla del siglo XVII», a Fortea, Gelabert i Mantecón (eds.), *Furor et rabies*, p. 219-137, esp. 220-225.
36. CASEY, *Early modern Spain*, p. 166-170 i 177, que assenyala les dificultats indicades; SAAVEDRA, «Conflictividad rural», p. 166; i Tomás A. MANTECÓN MOVELLÁN, «El peso de la infrajudicialidad en el control del crimen durante la Edad Moderna», *Estudis*, 28 (2002), p. 43-75, que mostra l'increment indicat a la Cantàbria rural, alhora que matisa i reformula la tesi de Richard L. Kagan sobre la «devolució» d'activitat judicial des de les altes instàncies a les inferiors. Una bona visió de la proximitat de la justícia formal en la vida dels justiciables en un àmbit local és la d'Ismael

I, finalment, cinquè: la noció de “negociació”, la qual, amb els seus continguts polítics i culturals, i relacionada en cert sentit amb les de “discurs” i “representació”, ha ajudat a perfilar millor la dinàmica dels conflictes i la del conjunt de les relacions socials. Marcada, en particular, pels influents llibres del sociòleg James Scott, *Weapons of the weak* (1985) i *Domination and the arts of resistance* (1990), aquesta noció ajuda a descobrir la capacitat que els sectors socials relativament febles van saber obtenir per modular i limitar la seva subordinació, i així s’ha vist per a diversos aspectes de la vida social espanyola.³⁷ A l’ampli camp de la negociació i la transacció es podrien incorporar pràctiques de la Castella del segle XVII que han estat objecte d’estudis monogràfics, com ara el frau fiscal i la resistència als allotjaments militars. Aquests estudis confirmen un dels fets sobre el qual més s’ha insistit darrerament: les limitacions de l’acció de la corona.³⁸ Encara més, si els governats van saber treure’n partit amb les pràctiques indicades, el mateix govern va acabar col·laborant-hi d’una manera decisiva, exposada per Juan Gelabert: davant les resistències locals i estamentals despertades, el govern d’Olivares va fer marxa enrere i va retirar alguns dels seus programes fiscals més ambiciosos i que més alteraven els usos polítics i hisendístics habituals a Castella. Tot plegat ajuda en gran mesura a donar resposta a un dels temes cèlebres en la investi-

ALMAZÁN, *Els camins de la justícia: Ordre i desordre al Vallès dels segles XVI-XVII*, Terrassa, Àmfora, 2000, cap. 10.

37. RUÍZ, *Historia social de España*, p. 18, 117, 184, 195, 201-202 i 217; SAAVEDRA, «Conflictividad rural», p. 156 i 160-166, el qual aplica també les orientacions d’E. P. Thompson. Sobre la noció de “negociació”, vegeu Michael J. BRADDICK i John WALTER, «Introduction. Grids of power: order, hierarchy and subordination in early modern society», a M.J. BRADDICK i J. WALTER (eds.), *Negotiating power in early modern society: Order, hierarchy and subordination in Britain and Ireland*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, on insisteixen en la utilitat d’aquesta noció per evitar esquemes binaris —per bé que hi troben alguna limitació en aplicar-la a l’edat moderna— i presenten l’ordre social no tant com una realitat material, sinó més aviat com una construcció imaginativa (p. 11, 8 i 13). Convé dir que Braddick i Walter no incorporen a les seves reflexions els estudis de Giovanni Levi, que tan bé il·luminen aquestes qüestions.
38. Beatriz CÁRCELES DE GEA, *Fraude y desobediencia fiscal en la Corona de Castilla en el siglo XVII (1621-1700)*, Valladolid, Junta de Castilla y León, 2000; Ruth MACKAY, *The limits of royal authority: Resistance and obedience in seventeenth-century Castile*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.
39. GELABERT, *Castilla convulsa*, p. 85, 117, 129 i 165. Vegeu també els comentaris de Jean-Frédéric SCHAUB, «Révolutions sans révolutionnaires? Acteurs ordinaires et crises politiques sous l’Ancien Régime (note critique)», *Annales*, HSS, 55 (2000), p. 645-653. Sobre la manca de revolucions a Castella, vaig presentar uns anàlisis bibliogràfics en el meu assaig «Del estado a los lenguajes polí-

gació dels anys recents: la manca de revoltes de gran volada a la Castella del segle XVII.³⁹

El concepte de “negociació”, com abans els de “disciplinament” i “confessionalització”, s’ha incorporat ja al bagatge conceptual. I, juntament amb els estudis sobre patronatge polític i xarxes clientelars, contribueix a enriquir les anàlisis de la vida política i social. De tota manera, s’ha d’evitar caure en l’excés de diluir les tensions, grans o petites, inherents a la vida col·lectiva, en el magma de la negociació i de la política informal. Els mateixos Michael Braddick i John Walter, defensors de l’aplicació del concepte, han advertit del perill de caure en una història del poder sense víctimes, i Bernard Vincent demana un equilibri entre els excessos d’una història atenta només als conflictes i una altra història marcada només per la negociació.⁴⁰

* * *

En conjunt, doncs, les anàlisis de les revoltes i les revolucions són ara més afinades i exigents, preocupades de no incórrer en teleologismes ni presentismes i desitjoses de restituir a la realitat passada la seva complexitat, particularment la conceptual. A aquest efecte, hi ha una certa inclinació a anomenar amb el vocabulari d’aleshores els fenòmens estudiats. Però el cas és que Claris, Cromwell, les *mazarinades* i la república napolitana, per mencionar només uns quants dels grans personatges i fets de la dècada de 1640, continuen davant nostre, interpel·lant-nos. I l’anàlisi històrica, tan renovada, continua havent de fer front a velles qüestions: les relacions entre diversos factors, els ritmes del canvi, el balanç del període i, finalment, la inescapable funció de designar els fets amb termes històrics ben aquilatats.

ticos, del centro a la periferia. Dos décadas sobre historia política sobre la España de los siglos XVI y XVII», a J. M. DE BERNARDO (comp.), *El hispanismo anglonorteamericano: Aportaciones, problemas y perspectivas sobre historia, arte y literatura españolas (siglos XVI-XVIII)*, Còrdova, Caja Sur, 2001, vol. II, p. 909-911.

40. BRADDICK i WALTER, «Introduction. Grids of power», p. 41; Bernard VINCENT, a la seva ressenya positiva de J. J. CASTELLANO, J.-P. DEDIEU i M. V. LÓPEZ CORDÓN (eds.), *La pluma, la mitra y la espada: Estudios de historia institucional en la Edad Moderna*, Burdeos i Madrid, Université de Bordeaux i Marcial Pons, 2000, *Annales*, HSS, 56 (2001), p. 534.

Les causes de fons de la confluència entre crisi i revolta arreu d'Europa continuen plantejades. Per bé que l'impacte de la guerra sembla molt clar, s'ha recomanat cautela respecte de la connexió entre malestar econòmic i inestabilitat social, d'una banda, i crisi política, de l'altra.⁴¹ I no s'ha deixat de reflexionar sobre les relacions entre el curt i el llarg termini i sobre la qüestió cabdal del paper dels conflictes en el canvi social.⁴² Retornem, doncs, al bell mig de l'estudi de la dinàmica històrica, a la identificació del canvi i la continuïtat. I això duu al balanç de les revoltes i revolucions, qüestió que, al seu torn, planteja la de quin és el moment oportú per establir-lo.

Orest Ranum, per exemple, considera que l'èxit o el fracàs d'un moviment determinat no ha de ser mesurat pels canvis permanents que va deixar, sinó que, per exemple, el fet que com a conseqüència de la Fronda es paguessin menys impostos durant dos o tres anys, constitueix un assoliment notable, que qualifica de revolucionari.⁴³ Per contra, Robert Ashton, en preguntar-se, com tants d'altres, si el 1640 anglès va constituir una revolució, observa un seguit de fets clarament revolucionaris, però prefeix remetre el judici global a 1688, i encara llavors torna a remetre's a les dècades posteriors, durant les quals la Gran Bretanya, enfrontada sobretot amb la França de Lluís XIV, va experimentar la seva transformació en un autèntic estat modern gràcies a la revolució fiscal. Jonathan Scott comparteix plenament aquesta explicació, fins al punt que afirma que el caràcter revolucionari dels anys 1688-1689 no queda gaire clar al costat de la profunditat d'aquestes transformacions financeres. Tot això el porta a sumar-se resolutament a la postura de treure importància a la data de 1660, considerada abans el veritable punt d'inflexió entre diferents etapes de la història britànica. També les qüestions de periodificació, doncs, es veuen afectades per aquestes discussions.⁴⁴

Per tant, sembla que l'autèntica revolució britànica va ser la financera, ajornada una i una altra vegada des del regnat de Carles I i finalment ges-

41. G. PARKER i L. M. SMITH, «Introduction», p. 13.

42. D. PARKER, «Approaches to revolution», p. 2; BENIGNO, *Especjos de la revolució*, p. 195.

43. RANUM, *The Fronde*, p. 345.

44. ROBERT ASHTON, *Reformation and revolution, 1558-1660*, Londres, Paladin, 1985, p. 344-345 i 435-438; SCOTT, *England's troubles*, p. 29-33, 474-476 i 494.

tada amb èxit entre les dècades de 1670 i 1710. Autors com Lawrence Stone i John Brewer ja ho havien estudiat fa uns anys, i ara Scott ho subratlla amb nous arguments.⁴⁵ Això vol dir que tornen a l'escena explicacions d'un abast cronològic i temàtic profund. En aquesta mateixa línia, però des d'una altra perspectiva, s'ha considerat que la Reforma anglicana del segle XVI i els difícils intents posteriors d'exportar-la a Escòcia i Irlanda van ser el que va constituir la veritable Revolució Anglesa, a redós de la qual es va imposar un imperi anglès sobre totes les illes Britàniques.⁴⁶

L'anomenada "revolució militar", tan lligada a les transformacions hisendístiques, i les seves repercussions sobre estaments i territoris dotats de privilegis o exempcions d'una o altra mena, apareixen com una de les causes estructurals més clares de les convulsions del segle XVII. I es pot observar, per bé que sigui anecdòtic, que la paraula "precondicions", tan característica de l'anàlisi social de les revolucions durant la dècada de 1970, ha reaparegut en aquest mateix sentit, encara que no amb el significat socioeconòmic d'aleshores, sinó amb un significat politicofiscal.⁴⁷ Més encara, a la revolució militar i financera se li ha atribuït igualment un paper decisiu en la formació d'unes estructures estatals dignes d'aquest nom, amb una concentració significativa de recursos humans, administratius i polítics a les mans dels governs centrals. En aquest terreny, el cas espanyol apareix, en reiterat argument d'I.A.A. Thompson, com una excepció, atès que l'evolució produïda durant el segle XVII va conduir la monarquia, per contra, a una descentralització força peculiar.⁴⁸

45. John BREWER, *The sinews of power: War, money and the English state, 1688-1783*, Londres, Unwin Hyman, 1989; Lawrence STONE (ed.), *An imperial state at war: Britain from 1689 to 1815*, Londres, Routledge, 1994.

46. Hugh KEARNEY, *Las Islas Británicas: Historia de cuatro naciones*, Madrid, Cambridge University Press, 1999, p. 171.

47. Geoffrey PARKER, *La revolución militar: Las innovaciones militares y el apogeo de Occidente, 1500-1800*, Barcelona, Crítica, 1990 (Cambridge, 1988; 2a ed., 1996). Les precondicions són mencionades per SCOTT, *England's troubles*, p. 245.

48. I. A. A. THOMPSON, «War and institutionalization: the military-administrative bureaucracy of Spain in the sixteenth and seventeenth centuries», al seu *Crown and Cortes: Government, institutions and representation in early-modern Castile*, Aldershot, Variorum, 1993, cap. 3; del mateix, «The impact of war and peace on government and society in seventeenth-century Spain», a R. G. ASCH, W. ECKART VOSS i M. WREDE (eds.), *Frieden und Krieg in der Frühen Neuzeit: Die europäische Staatenordnung und die aussereuropäische Welt*, Munic, Wilhelm Fink, 2001, p. 161-179, on, a més, matisa que durant el regnat de Carles II es van produir una centralització i una simplificació administrativa, que no van pas constituir un règim absolutista (p. 172-174).

També continua plantejada la qüestió dels vincles entre història social i història intel·lectual o entre condicions materials i mentalitats, amb l'esperable invitació a la contextualització entre idees i política.⁴⁹ En particular, hi ha hagut una renovada atenció a les relacions entre idees polítiques i pràctica a propòsit de les revoltes i revolucions. La vella i sagaç observació de Christopher Hill que la Revolució Anglesa no va tenir orígens ideològics, però que la gent va necessitar conviccions per sortir al camp de batalla, formulada el 1965, no ha deixat de planar sobre el debat. En la nova i recent edició del seu llibre, Hill s'ha reafirmat en els seus plantejaments, en primer lloc, fent cas omís de les serioses crítiques que li va formular H. R. Trevor-Roper sobre el pes i la significació que atribuïa als testimonis aportats, i, en segon lloc, descartant categòricament la postura revisionista extrema que la Guerra Civil anglesa no va ser sinó la darrera guerra de religió europea. Tot i així, en vista de la insistència recent en els aspectes religiosos del conflicte, Hill admet que hauria d'haver donat més pes a la Reforma protestant, tot i que recorda que les causes de les grans revolucions no es troben en les maquinacions dels agitadors, sinó en actituds socials canviants.⁵⁰

En línia amb l'orientació vigent que s'interessa cada vegada més pels aspectes culturals i intel·lectuals, també Rosario Villari ha dit, en una reedició recent del seu llibre clàssic sobre la revolta napolitana, que ara dedicaria més atenció al cercle de juristes i cronistes encapçalats per Giovanni Summonte. Aquests són aspectes que precisament han rebut una atenció creixent en el cas de la revolució catalana.⁵¹

49. J. H. M. SALMON, *Renaissance and revolt: Essays in the intellectual and social history of early modern France*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987, p. 7 i seg.; GOLDSTONE, «*Longue durée* and cycles of revolt», p. 186-187.

50. Christopher HILL, *Intellectual origins of the English Revolution revisited*, Oxford, Clarendon, 1997, cap. 7, introducció als nous capítols afegits (ed. or., 1965). Les seves observacions sobre la Reforma i les actituds socials, a p. 285 i 287. H. R. TREVOR-ROPER va exposar les seves crítiques, ben sospesades, a la ressenya que va fer d'aquest llibre a *History and Theory*, 5 (1966), p. 61-82. Hill només admet la crítica d'un error factual.

51. Rosario VILLARI, prefaci a la cinquena edició italiana (1987), inclòs en la traducció anglesa, *The revolt of Naples*, Cambridge, Polity Press, 1993, p. ix. Sobre Catalunya, vegeu SIMON TARRÉS, *Orígens ideològics*; Joan Lluís PALOS, *Els juristes i la defensa de les constitucions: Joan Pere Fontanella (1575-1649)*, Vic, Eumo, 1997; Joan Lluís PALOS "Les idees i la revolució catalana de 1640", *Manuscrits*, 17 (1999), p.277-292; Jesús VILLANUEVA, «El concepto de soberanía en las polémicas previas a la revuelta catalana de 1640», tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, 2002.

Més enllà de la nova informació disponible, també hi ha hagut aportacions notables sobre la manera d'entendre els factors ideològics. La crítica habitual dirigida als revisionistes sobre el fet d'haver desideologitzat la Revolució anglesa, ha estat contestada, entre altres, pels autors d'un balanç apreciatiu de l'obra de Conrad Russell, els quals argumenten, no sense fonament, que ell no va pas negar les qüestions constitucionals i ideològiques, sinó que va presentar una nova manera d'entendre-les, més àmplia, en línia amb el que ha esdevingut comú anomenar cultura política. De fet, el mateix Hill va contribuir a salvar l'aparent buit creat en la seva observació abans mencionada gràcies al seu estudi sobre el discurs polític. I per bé que les perspectives de Russell i Hill són òbviamment oposades, el cas és que "cultura política" i "discurs polític" són, ambdues, expressions d'ampli abast, que fan pensar en una relació menys mecànica entre causa ideològica i efecte revolucionari. En qualsevol cas, l'observació revisionista que les grans novetats ideològiques van ser conseqüència, i no pas causa, de la Revolució anglesa, sembla força establerta.⁵²

I encara s'ha plantejat una altra qüestió: les relacions entre les paraules i les coses. Christopher Hill ha discrepat obertament del supòsit de J. G. A. Pocock que les persones no poden fer coses que abans no hagin pogut pensar o anomenar, per exemple, la revolució. S'ha parlat suficientment del conservadorisme mental de l'època, refractària com era a les novetats, i ara es reconeix àmpliament que la revolució no va ser una meta conscientment volguda de bell antuvi. Tot i així, Hill afirma que les coses precedeixen les paraules i argumenta que la gent troba mots per designar allò que fa o que experimenta durant el propi procés de fer-ho. Francesco Benigno argumenta en sentit semblant. En efecte, una visió no dicotòmica entre fets i idees ajuda a veure que l'adjudicació de sentits forma part de l'actuar. Però avui en dia, en un ambient més o menys influenciat pel gir lingüístic, o el que en resti, també podem afirmar, amb Xavier Torres, que la paraula fa la cosa i que, per consegüent, l'ús del terme revolució (amb

52. Thomas COGSWELL, Richard CUST i Peter LAKE, «Revisionism and its legacies: the work of Conrad Russell», a Th. COGSWELL, R. CUST i P. LAKE (ed.), *Politics, religion and popularity in Early Stuart Britain: Essays in honour of Conrad Russell*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002, p. 1-17, esp. 10-11; Christopher HILL, «Political discourse in early seventeenth-century England», al seu *A nation of change and novelty*, cap. 3. Vegeu un balanç sobre aquesta qüestió, característicament no conclusiu, a R. MALCOLM SMUTS, *Culture and power in England, 1585-1685*, Nova York, St. Martin's Press, 1999, p. 99-106.

tot el seu ventall de matisos) per part dels protagonistes va ajudar a donar sentit revolucionari a les seves accions. D'aquí, doncs, el gran interès a reconstruir el camp semàntic dels termes clau d'una època.⁵³

És important, doncs, saber que l'assaonador barceloní Miquel Paret va parlar de fets revolucionaris per descriure el que havia passat a la seva ciutat, igual que van fer altres testimonis i autors en relació amb altres altercats.⁵⁴ I ho és perquè aquests testimonis, com tants d'altres, obren una finestra cap a un tema igualment cabdal: la politització dels grups populars, fenomen que comprensiblement es va veure molt afavorit en conjuncions de protesta i revolta i que constitueix una línia de recerca important.⁵⁵ Tot plegat va contribuir a què, al marge dels motius pels quals es va utilitzar i es va difondre la dita paraula en la seva creixent accepció política, es desenvolupés, des de finals del segle XVII, un llenguatge europeu antiabsolutista i finalment revolucionari, en el qual, per cert, la recepció de John Locke va ser menys ràpida del que pot semblar.⁵⁶

La gènesi d'un llenguatge revolucionari va ajudar a la gènesi d'una tradició revolucionària europea. Després de les convulsions de mitjan segle, l'ordre monàrquic i aristocràtic es va tornar a establir pràcticament a tot arreu. Ara bé, el record de les convulsions passades va perdurar i, d'aquesta manera, va alimentar-se recíprocament amb la mencionada tradició revolucionària. No és només que hi va haver regions o països que van viure una recurrència de conflictes més o menys freqüent, sinó que, a més, aquí i allà van sorgir tradicions contestatàries, en virtut de les quals un episodi de revolta va ingressar en la memòria col·lectiva i es va transformar en arquetipus i referent. Aquesta confluència és un tema que cal estudiar. El seu estudi, però, no haurà d'oblidar que paral·lelament es va desenvolupar també el mite del bon rei, aquell rei que, precisament per complir

53. HILL, «The word "revolution"», p. 97-98; i del mateix, «Introduction» a la nova edició del seu *Intellectual origins*, p. 287; BENIGNO, *Espejos de la revolución*, p. 192-193. Xavier Torres va formular la seva observació durant el debat de la sessió corresponent en aquest congrés.

54. Dec la notícia de Paret a Jim Amelang i Xavier Torres. Queda per a una altra ocasió la recerca detinguda del vocabulari català i castellà de revolta i revolució.

55. En parlen BENIGNO, *Espejos de la revolución*, p. 195-196; SCHAUB, «Révolutions sans révolutionnaires?», p. 653; SAAVEDRA, «Conflictividad rural», p. 174. Es troben altres referències bibliogràfiques al meu treball «Del estado a los lenguajes políticos», p. 916-917.

56. Salvo MASTELLONE, «Sulla nascita di un linguaggio rivoluzionario europeo (1685-1715)», a E. PII (dir.), *I linguaggi politici delle rivoluzioni in Europa, XVII-XIX secolo*, Florència, Olschki, 1992, p. 1-17.

amb el seu deure, aconseguia mantenir el cos polític en ordre i evitava, així, que sorgissin les causes que donaven peu a les revolucions. I és que ordre i revolució van esdevenir referents antagònics i complementaris també en l'àmbit de la memòria col·lectiva, tan summament mal·leable.⁵⁷

L'estudi d'aquests aspectes haurà de tenir present també que la tradició revolucionària es va acabar convertint, imperceptiblement, en un miratge revolucionari, aquell miratge que, ja en el segle XIX, feia tan fàcil projectar retrospectivament els supòsits revolucionaris a fases històriques molt reculades. La projecció era fàcil, resultava lògica i quedava investida d'una versemblança analítica que ara sabem que en bona mesura era artificial. Com s'ha intentat exposar en aquesta comunicació, la tendència dominant actual és aixecar amb cura aquesta capa retrospectiva sobreimposada i redescobrir la realitat coetània i els seus inseparables significats, uns significats que, al seu torn, van ser coetanis i són també actuals. En aquest sentit, s'ha pogut dir amb raó que les famoses «sis revolucions contemporànies» del segle XVII de Roger Merriman van ser, en realitat, sis reaccions contemporànies contra l'acció innovadora dels governs respectius. I s'ha recordat que els *levellers*, tan singularment significatius als ulls de la posteritat, en realitat no van pas tenir tanta importància pràctica en el seu moment, justament perquè els seus objectius resultaven tan insòlits.⁵⁸

57. Vegeu diversos plantejaments sobre aquestes qüestions als treballs següents: Yves-Marie BERCÉ, «Le phénomène contestataire saisi dans la longue durée, à travers la mémoire et l'imaginaire», a J. NICOLAS (dir.), *Mouvements populaires et conscience sociale, XVIe-XIX siècles*, París, Centre National de la Recherche Scientifique, 1985, p. 713-717; Jacques BAILBE, «Les mythes de la révolte dans *Les Tragiques* d'A. d'Aubigné», a C.-G. DUBOIS (dir.), *L'imaginaire du changement en France au XVIe siècle*, Burdeus, Presses Universitaires de Bordeaux, Burdeus, 1984, p. 303-330; Jean MEYER, «Mythes monarchiques: le cas Henri IV aux XVII et XVIII siècles», a *La monarchie absolutiste et l'histoire de France: Théories du pouvoir, propagandes monarchiques et mythologies nationales*, París, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 1986, p. 169-196; Pedro CARDIM, «Memoria comunitaria y dinámica constitucional en Portugal (1640-1750)»; i James S. AMELANG, «Memoria histórica y tradición cívica: algunas reflexiones sobre el caso de Barcelona en la edad moderna», ambdós a P. FERNÁNDEZ ALBALADEJO (ed.), *Los Borbones. Dinastía y memoria de nación en la España del siglo XVIII*, Madrid, Marcial Pons i Casa de Velázquez, 2001, p. 121 i 137; i 533-548, respect.

58. Respectivament, G. PARKER i L. M. SMITH, «Introduction», p. 15, que recullen el plantejament de diversos articles del volum; i UPTON, «La política», p. 108 (nota 4). En relació amb aquest darrer punt, Jonathan Scott ha observat que Christopher Hill va sectaritzar la Revolució anglesa a causa de la seva coneguda insistència en les sectes i els grups radicals: SCOTT, *England's troubles*, p. 237.

La sensibilitat envers el llenguatge de l'època i la cautela davant possibles anacronismes –tan necessàries com són– no han d'arribar a coartar la capacitat analítica. No van faltar escrits coetanis que anomenessin “revolució” pràcticament cadascuna de les grans convulsions del segle XVII, però ni la Fronda ni la revolta napolitana, per exemple, van ser equiparables, ni a curt ni a llarg termini, amb la Revolució anglesa. Una acceptió vaga del terme *revolució*, dins la qual es puguin encabir totes aquelles convulsions, no resulta pas més satisfactòria que aquella imatge deformada projectada pels miralls de la revolució i la seva rígida jerarquia entre revolució i revolta. Degudament contextualitzada i respectuosa amb l'alteritat del passat, l'anàlisi històrica no pot deixar de comparar i diferenciar el vast conjunt de crisis i aixecaments del segle XVII, i, a aquest efecte, ha d'aplicar categories analítiques. En fer-ho, convé filar prim, perquè, com va dir Christopher Hill parlant precisament de tot això, «les paraules i els seus canvis de significat són un problema per als historiadors».⁵⁹

59. HILL, «The word “revolution”», p. 82. La traducció és meua.